

Smiljka Tomanović

Na svom putu: longitudinalno kvalitativno istraživanje socijalnih biografija mladih

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet,
Institut za sociološka istraživanja, Beograd, 2021, 182 str.

On their own path: a qualitative study of young people's social biographies

University of Belgrade – Faculty of Philosophy,
Institute for Sociological Research, Belgrade, 2021, 182 p.

Knjiga predstavlja rezultate poslednje faze longitudinalnog istraživanja socijalnih biografija, koje je trajalo više od dvadeset godina. Započinjući istraživanje 1993. godine sa namerom da ispita povezanost porodičnog habitusa i socijalne reprodukcije na uzorku dece starosti od 4 do 7 godina u dva beogradska naselja, kontrastirajući porodice radnika i stručnjaka, autorka je nastavila da prati njihove socijalne biografije sve do 2014. godine. Intervjui sa ispitanicima sprovedeni su u četiri talasa (1993, 2000, 2007, 2014). Kao rezultat ovog izuzetnog istraživačkog poduhvata nastale su knjige „Detinjstvo u Rakovici“ (prvi talas), „Odrastanje u Beogradu“ (drugi i treći talas) i „Na svom putu“ (četvrti talas). Knjigu „Na svom putu“ možemo posmatrati u sklopu autorkine trilogije, ali takođe i kao monografiju koja ima svoj poseban doprinos.

Struktura knjige je dobro uravnotežena kombinacijom apstraktnih teorijskih delova i empirijskog materijala. U prvom

delu knjige („Okviri“) predstavljena je teorijska matrica koju čine četiri dimenzije: strukturalnost, dejstvenost, identitet i temporalnost. Ovde je definisan metodološki i interpretativni okvir za tumačenje rezultata, a takođe je objašnjen proces prikupljanja empirijskog materijala i njegovog tumačenja u longitudinalnom istraživačkom nacrtu. Drugi deo knjige („Biografije“) obuhvata studije slučaja šestoro ispitanika (tri devojke i tri mladića), čije socijalne biografije su izabrane kao posebno upečatljivi sklopovi klasnih, rodnih i psiholoških razlika. Treći deo knjige („Sinteze“) predstavlja zaokruženu diskusiju koja povezuje teorijska pitanja i empirijski materijal na jednom višem nivou apstrakcije, donoseći uvide o društvenim procesima koji prevazilaze okvir istraživanih socijalnih biografija.

Četvrti talas istraživanja (završen 2014. godine) obuhvatio je osamnaestoro mladih starosti od 24 do 28 godina. Dugogodišnje iskustvo u praćenju grupe mladih, tokom odrastanja, adolescencije

i kasnih dvadesetih godina, vidi se u dobrom izboru pojedinačnih biografija koje su predstavljene kao studije slučaja (što je primenjeno takođe u prethodnim studijama). Rodni i klasni identitet su korišćeni kao osnovna matrica za kontrastiranje osam biografija. U toj kombinaciji ključnih identitetskih odrednica, autorka je predstavila biografije mladih momaka i devojaka iz dva društvena sloja, radničkog i srednjeklasnog. Ove socijalne biografije nisu odabrane samo zbog njihove idiosinkratičnosti, već i sociološke pregnantnosti. Kroz njih vidimo sve nijanse strukturalnih, agensnih, identitetskih i temporalnih faktora u formiranju socijalnih biografija.

Teorijska pozicija autorke se menjala tokom nekoliko istraživačkih talasa, u skladu sa promenama samog istraživanja, životnih faza ispitanika i uvidima iz prethodnih talasa. Na samom početku (1993), polazna osnova je bila Burdijeva teorija socijalne reprodukcije, uklopljena u perspektivu sociologije svakodnevnog života i sociologije detinjstva. U poslednjoj studiji, klasna dimenzija je zadržala analitički kapacitet, ali pristup se pomera ka okviru koji čine pojmovi strukture, identiteta i dejstvenosti kroz temporalnu dinamiku individualnog života i društvenog vremena: „Kako se istraživanje razvijalo, tako se i njegov teorijski fokus pomerao s odnosa svakodnevnog života i porodičnog habitusa (...), preko teorije strukturacije, odnosno međudejstva struktura (kapitala i habitusa) i delanja (...), do pristupa socijalne biografije“ (str. 10). U ovoj studiji, metodološki i teorijski fokus je stavljen na rekonstrukciju socijalnih biografija „kroz pristup promišljenog (refleksivnog) upravljanja životom, a fokus analiza i interpretacija je na dinamičkom konceptu dejstvenosti“ (str. 10).

Pristup **socijalne biografije** označava kombinaciju najplodnijih elemenata kva-

litativnih studija „životnog toka“, sociološkog biografskog metoda i pristupa koji se oslanjaju na životne priče i narative. Socijalna biografija uspeva da prevaziđe nedostatke ovih metoda: normativnost studija životnog toka, nedovoljnu refleksivnost klasičnog biografskog pristupa, ali i konstruktivističku labavost narativnih pristupa. Ključni doprinos modela socijalne biografije jeste to što uspeva da prevaziđe dileme subjektivno-objektivno u empirijskoj primeni. Socijalna biografija kao metod i teorijski okvir uspela je zadržati holističku dimenziju u sociološkoj perspektivi kroz istraživanje individualnih biografija, što predstavlja posebnu vrednost koju čak i kvalitativna istraživanja retko ostvaruju.

Longitudinalni nacrt je omogućio specifičnu **temporalnu triangulaciju**, polazeći od sadašnjosti u kojoj se ispitanici nalaze, ali takođe zahvatajući prospektivnu i retrospektivnu dimenziju. Autorka je uključila neke inovativne istraživačke tehnike, koje su omogućile refleksivno kretanje ispitanika (i istraživača) duž vremenskih koordinata na liniji prošlost-sadašnjost-budućnost. Razgovori sa ispitanicima su se ponavljali u određenim vremenskim intervalima od nekoliko godina, što je donelo nekoliko metodoloških prednosti. U svakoj fazi se odvija proces konstrukcije i rekonstrukcije biografija kroz „pregovaranje“ življenih i ispričanih života. Istraživanje otkriva nijanse u socijalnim biografijama, koje ne mogu da objasne teorije koje se oslanjaju pretežno na strukturnu/klasnu ili rodnu determinisanost. Na primer, ispitanik iz srednje klase ne uspeva da isprati svoj „zacrtni“ obrazovno-karijerni put, dok ispitanica iz radničke klase pokušava da koristi obrazovni kanal za društvenu pokretljivost. Tek kada se posmatraju drugi činoci (socijalni kapital, rodna dimenzija) dobijamo celovitu sliku meandriranja „klasnog habitusa“.

Pored agensnosti i strukturalnosti, kao dominantnih socioloških alata, socijalna biografija uključuje **refleksivnost**: „... (dejstvenost podrazumeva) refleksivnost – sposobnost ljudi da promišljaju o sebi uzimajući u obzir okolnosti u kojima se nalaze. Refleksivnost predstavlja lični i subjektivni mentalni proces koji uključuje i sadrži odnos pojedinca s društvenim kontekstima“ (str. 29). Iako to nije njen glavni predmet istraživanja, studija daje mnogo značajnih socioloških uvida o refleksivnosti. Odnos autorke prema refleksivnosti menjao se tokom dvadeset godina. Bez sumnje, refleksivnost je postala važna sociološka tema (Gidens, Bek) i pojam koji se koristi za objašnjenje društvenih promena poslednjih decenija. Autorka u kasnijim talasima istraživanja sve više uključuje refleksivnost u razumevanje socijalnih biografija, odstupajući od Burdijeovog pojma refleksivnosti ograničene klasnim habitusom. Poslednja faza istraživanja otkriva da refleksivnost ne treba posmatrati isključivo kroz klasni habitus. Nijansirana analiza potvrđuje da refleksivnost kao kulturni kapital ne implicira uspešniji *life management*. Osim toga, u iskazima ispitanika vidimo razlike između generacija, različite refleksivne obrade svoje dejstvenosti u odnosu na kontekst (situacioni i strukturni). Istraživanje pokazuje da je refleksivnost društveni fenomen koji se mora posmatrati sveobuhvatno, kroz kognitivne, situacione i društvene dimenzije. Takođe, postupci intervjuisanja otkrivaju refleksivnost kao društveni proces, najpre kao deo interakcije istraživač-ispitanik, ali i kao deo interakcije ispitanika sa drugim relevantnim akterima iz porodice i okruženja. U ovim nijansiranim prikazima vidi se kako refleksivnost funkcioniše kroz socijalnu interakciju (ekspresivno, konfliktno, itd.). Emocije su često dobar trag

za interpretaciju refleksivnih procesa, kao dimenzija koja upućuje na procese dejstvenosti u kontekstu.

Refleksivnost je metodološki instrument primenjen u radu sa ispitanicima, ali i deo autorkine autorefleksije tokom dugotrajnog istraživanja. Situaciono indukovana refleksivnost kroz intervju pokreće metarefleksivni proces, koji je posebno koristan da se razume socijalna biografija retrospektivno, jer daje nove uvide o ispitaniku u prethodnom momentu životnog toka, ali ujedno i samom ispitaniku otkriva aspekte koji nisu bili ranije osvešćeni. Zanimljivo je da na nekoliko mesta nalazimo refleksivnost ispitanika uhvaćenu u procesu, kao *internal talk* koji se artikulisao kroz intervju, kao reminiscenciju na prošle refleksivne procese. Ovde se javlja i jedno metodološko pitanje mogućem uticaju refleksivnosti na istraživački proces. Da li je kod ispitanika koji su ostali do kraja istraživanja, tj. poslednjeg talasa, prisutna specifična refleksivna praksa (u smislu kapaciteta, vrednovanja, bolje situacione manifestacije), tj. da li postoji svojevrsni *self-selection bias* ispitanika koji su voljno istrajali do kraja istraživanja?

Rodna dimenzija prožima celu studiju, iako istraživanje nije fokusirano na ovu oblast. Ipak, istraživanje je dalo značajan doprinos u razumevanju nijansi u izgradnji rodnih aspekata biografije. Naime, konstituisanje rodnog identiteta kroz socijalnu biografiju ne može se objasniti rodnim strukturacijama i rodnim režimima. Naprotiv, ono je lokalizovano, specifično i dinamično, ne samo kada se poredi mladići ili devojke iz različitih klasnih okvira, već i duž svake individualne životne putanje. Studija upečatljivo pokazuje koliko je važan „rad identiteta“ kojim se elementi rodnog identiteta usaglašavaju na nivou subjektiviteta. To postaje vidljivo i intenzivno kod rodno

bremenitih životnih momenata (npr. kroz majčinstvo u ranoj fazi života). Takođe studija pokazuje razlike u rodnosti po životnim fazama. Čini se da je lakši proces usaglašavanja rodnog subjektiviteta u životnoj fazi dvadesetih za žene nego za muškarce, jer mogu da prebace fokus na drugi domen života, sa neuspešnog poslovnog na porodični život. Postavlja se pitanje da li se ova prednost ženskog normativnog izbora preokreće kasnije kada većina njih dobije porodicu (u postojećem talasu, samo jedna ispitanica je majka). U tom ključu bi se mogao preispitati životni put ispitanice čije „promišljanja i refleksivnost jesu u tom smislu klasno, ali nisu rodno određeni jer ona ne prihvata tipičan feminin identitet“ (s. 114). Ali rodnost je „ugrađena“ u socijalnu biografiju, pa u nekoj kasnijoj fazi može doći do nekoherentnosti i eventualno krize (npr. alijenacije u majčinskom identitetu).

Rodnost se posebno dobro čita kroz hrononormativnost. U iskazima o optimalnoj poželjnoj budućnosti, kroz tehniku *life timeline*, ispitanici navode slične starosne norme za brak i roditeljstvo (obično se navodi 30), iako u praksi njihove realizovane „tranzicije“ ne konvergiraju (jedna ispitanica je majka, a druga ima maglovit plan o roditeljstvu). U tom smislu je studija inspirativna za neka buduća istraživanja. Pošto se često poželjne društvene starosne norme javljaju kao prekursor realnog trenda, pitanje je da li će se norme optimalne starosti za roditeljstvo pomerati naviše, da li će konvergirati za žene i muškarce, da li će optimalne starosne norme biti fleksibilnije?

Takođe treba ukazati na jednu nedovoljno ekspliciranu, ali upečatljivu dimenziju ove studije. Istraživanje je otkrilo značaj **psiholoških dimenzija** za razumevanje nekih delova socijalne biografije, posebno stanja liminalnosti ili „zakočenosti“. Razumevanje **dejstve-**

nosti često zahteva komplementaran psihološki pojam samoefikasnosti, jer akterovo delanje zavisi i od toga kako opaža sopstvenu kontrolu nad okolnostima, kako planira i sprovodi planove. U nekim slučajevima je potrebna elaboracija unutarporodične dinamike ili bitnih dimenzija ličnosti u psihološkom (čak kliničkom) okviru, kako bi se razumele akcije ispitanika.

Na kraju treba reći da dvadesetogodišnji proces istraživanja čini ovu knjigu dragocenim sociološkim materijalom koji daje korisne smernice za kvalitativna istraživanja sa longitudinalnim nacrtom. Knjiga pokazuje značaj veštine interpersonalne komunikacije i istraživačke imaginacije u rešavanju metodoloških dilema u procesu prikupljanja podataka, kao i traganju za inovativnim pristupima u analizi materijala. Studija je započela kao kros-sekcionalno istraživanje porodičnog habitusa, a zatim razvijena kao kompleksno longitudinalno istraživanje. Tako se, paralelno sa životnim tokom ispitanika, može pratiti razvoj istraživanja kao žive, sociološke prakse, kao i formiranje zaokruženog, originalnog sociološkog pristupa autorke. Zbog toga možemo reći da knjiga „Na svom putu“ predstavlja dobar model za sve koji nameravaju da sprovedu slična istraživanja, pa će sigurno biti korišćena kao udžbenički materijal za mnoge buduće generacije sociologa.

Suzana Ignjatović

*Centre for Sociological and Anthropological Research,
Institute of Social Sciences, Belgrade, Serbia*

Correspondence:

Suzana Ignjatović, Institute of Social Sciences,
Kraljice Natalije 45, Belgrade, Serbia

Email:

signjatovic@idn.org.rs